

Кузів І. В.,

старший викладач кафедри “Фінанси”

Херсонського економічно-правового інституту

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ЩОДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ “ЗАОЩАДЖЕННЯ”

Проблема заощаджень є однією з ключових в економічній науці. Трансформація економіки України вимагає створення стабільної системи, яка акумулює та переміщує кошти від суб'єктів, що мають надлишок у фінансуванні, до суб'єктів, які потребують додаткових коштів. Тому мета дослідження – вирішення проблеми трактування сутності поняття “заощадження” – є досить актуальною.

Вагомий внесок у розробку теорії розвитку ринку домашніх господарств зробили Дж. Кейнс, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, П. Самуельсон, С. Фішер. Цій темі присвячено чимало ґрунтовних теоретичних досліджень зарубіжних вчених. Так, за теорією Е. Хансена, суспільний стандарт життєвого мінімуму підвищується в умовах зростання реальних доходів населення; за теорією постійного (перманентного) доходу І. Фрідмена важливу роль у функції споживання відіграють очікувані й фактичні доходи в кожний конкретний період часу та їхня взаємна компенсація в довгостроковому періоді з урахуванням необхідності підтримки кожним споживачем його доходу на рівні, не нижчому від попереднього; теорія А. Модільяні визначає поточне споживання не лише поточними доходами, але й накопиченим багатством. Природу заощаджень досліджували і радянські економісти – Ю. М. Белугін, Ю. І. Кашин, Б. В. Ракитський, О. М. Шохін.

Останнім часом з'являються праці вітчизняних науковців, присвячені темі заощаджень населення. Серед таких авторів варто згадати В. Ланового, Б. Кваснюка, С. Корабліна, І. Крючкова.

Стаття має на меті розглянути еволюцію поглядів щодо визначення сутності заощаджень, обґрунтувати економічний зміст категорії “заощадження домашніх господарств” та її функції у контексті сучасного розвитку економіки.

Суб'єктом заощаджень в економічній теорії традиційно вважається індивід або домогосподарство, що має різні характеристики залежно від обраного підходу до дослідження його поведінки. Первинною умовою виникнення заощадження є дохід як його джерело. Дохід розглядається в економічній теорії як об'єктивне явище і є сукупністю матеріальних і вартісних благ, одержаних за наслідками певної діяльності. Досягши певного рівня добробуту, економічні агенти мають можливість спрямовувати частину поточного доходу на заощадження. Тому назвемо об'єктом заощадження деяку частину поточного доходу.

Перші наукові уявлення про заощадження як економічну категорію були викладені А. Смітом у “Дослідженнях про природу і причини багатства народів”. В іншій книзі “Про природу капіталу, його нагромадження та застосування” розкриваються значення, роль і місце заощаджень. Аналіз заоща-

джен проводиться за допомогою і на підставі введення поняття “продуктивна праця”¹.

У працях учених XVI–XIX ст. пріоритет явно надавався заощадженням. На їхню думку, ресурси для нагромадження утворювалися завдяки заощадженням, за якими і визначався обсяг інвестиційної діяльності. Робилися висновки про їх сприятливу роль, доцільність підвищення частки заощаджень у доході, а нагромадження розглядалося як фактор, що розширює можливості економічного зростання.

Розвиток ринкової економіки у XX ст. значною мірою виявляв, що заощадження – це не лише передумова зростання, а й причина диспропорцій в економіці.

За теорією А. Сміта, заощадження є неспожитими частинами доходів основних класів суспільства: заробітної плати – робітників, ренти – землевласників і прибутку – підприємців.

Велике значення надається аналізу нагромадження капіталу. Основою нагромадження капіталу є ощадливість. На думку А. Сміта, заощадження здійснюються всіма класами суспільства, але провідну роль у цьому процесі відіграє ощадливість буржуазії.

Ще одним аспектом у трактуванні поняття “заощадження” є теорія Т. Мальтуса, яка встановлює різницю між заощадженням, що виникає із зростаючих прибутків, і заощадженням, що формується за рахунок зменшення витрат². Акт заощадження сам по собі не задовольняв потреби в капітальних благах, а нагромадження не забезпечувало попиту. Бажання заощаджувати – це одне, а можливості інвестування заощаджень – це зовсім інше. Заощадження не можуть збільшуватися в умовах, коли дохід ще залишається низьким. Спочатку необхідно підвищити рівень доходу, що приведе, з одного боку, до розкриття нових інвестиційних можливостей, а з другого, – може обумовити новий потік заощаджень.

У працях “Основні начала політичної економії” (1836) та “Листи про фабричне законодавство” (1837) Н. Сеніор розробив теорію стримування, що відіграла значну роль у науковому обґрунтуванні категорії “заощадження”. Теорія стримування – це теорія пропозиції заощаджень, яка насправді не співвідносить ощадливість із попитом на інвестиції. Термін “стримування” означає жертву, що принесена в ім’я створення капіталу, – заощаджуючи, люди додають цінність своєму майну, а цього можна досягти лише стримуванням від споживання поточного доходу від своєї власності.

Велику увагу співвідношенню заощаджень, інвестицій та утворення скарбів приділяв Дж. Мілль, визначаючи заощадження як дохід, неспожитий особою, що здійснює заощадження, а скарби – як дохід, неспожитий взагалі. Тому “заплановані заощадження” у сучасному понятті еквівалентні сумі класичних заощаджень та скарбів, оскільки надлишок “запланованих

¹Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962.

²Мальтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення / Т. Р. Мальтус ; пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Основи, 1998.

заощаджень” понад заплановані інвестиції на сьогодні має той самий ефект, що й збільшення тезаврації у класиків³.

Одним із перших економістів, який звернув увагу на нові риси процесу нагромадження на межі XIX і XX ст., був Дж. Гобсон. Він продовжив дослідницьку традицію А. Сміта у розкритті категорії “заощадження”, особливо в роботі “Промислова система” (1910).

На думку Дж. Гобсона, заощадження спричиняє виробництво додаткової кількості різних видів капіталу. Заощаджений дохід витрачається на виробничі блага. Водночас Дж. Гобсон рішуче заперечує думку, що сума заощаджень може збільшуватися нескінченно. Ще 1889 р. Дж. Гобсон увів поняття “надмірні заощадження”. В інших роботах ця ідея розвивалася дедалі глибше. Якщо заощадження спричиняють тезаврацію грошей або невикористаних депозитів, то зростання заощаджень призводить до скорочення попиту на товари і створює диспропорцію в економіці. Зауваження Дж. Гобсона про можливість незбіжності заощаджень та інвестицій через зростання тезаврації або наявності невикористаних депозитів є принципово важливим. По суті проголошувалася відмова від попередніх уявлень про регулюючу функцію процента⁴.

Варті уваги погляди Дж. Робертсона, який по-своєму тлумачив розходження між заощадженнями та інвестиціями. Він припускав, що сьогоднішнє споживання залежить від учорашнього доходу, а завтрашнє — від сьогоднішнього. Споживання функціонально пов’язане із попереднім доходом, але існує деяке відставання витрат у часі. Із цієї функціональної залежності Дж. Робертсон робить висновок, що причиною зростання доходу є перевищення інвестування над заощадженням⁵.

Особливий внесок в економічну теорію зробив Дж. Кейнс. Щодо поняття “заощадження” він висунув цілковито нову ідею, згідно з якою рівновага заощаджень та інвестицій відбувається швидше внаслідок коливань рівня виробництва або доходу, ніж зміни рівня процента. Сутність цієї ідеї полягає в тому, що саме інвестиції, а не заощадження зумовлюють зміни в доході: замість того, щоб за вихідний пункт аналізу прийняти бажаний рівень інвестицій і потім показати, як інвестиції за допомогою процентної ставки пристосовуються до заощаджень, Дж. Кейнс, посиляючись на автономний потік інвестицій, доводить, як за допомогою мультиплікатора створюються ті самі заощадження, які необхідні для певного рівня інвестицій.

Кейнсіанська інтерпретація формує основу для системи рівнянь, яка відображає всю національну економіку в термінах декількох макроспіввідношень. Розширення інвестицій, за Дж. Кейнсом, є основним засобом подолання розриву між сукупним попитом і сукупною пропозицією і такого

³ Алексєєнко М. Сутність і роль заощаджень в умовах ринкової економіки / М. Алексєєнко // Економіка України. — 2000. — № 11. — С. 23.

⁴ Всемирная история экономической мысли. — Т. 1. — М. : Мысль, 1987.

⁵ Національні заощадження та економічне зростання / Ін-т екон. прогноз. ; За ред. д. е. н. Б. Є. Кваснюка. — К. : “МП Леся”, 2000. — 304 с.

розширення виробництва, яке водночас здатне забезпечити “повну зайнятість”.

Дж. Кейнс стверджував, що саме інвестиції визначають величину заощаджень в умовах неповної зайнятості; державні витрати з приватними інвестиціями завдяки ефекту мультиплікатора настільки збільшать національний дохід, наскільки очікувані заощадження з цього національного доходу зрівняються із сумою інвестицій приватного сектора та державних витрат. Саме інвестиції визначають рівень заощаджень, а не навпаки. Суспільство загалом, на його думку, заощаджує не більше і не менше, ніж підприємці бажають інвестувати⁶.

Кейнсіанські моделі економічного зростання Р. Харрода, Н. Калдора, Є. Домара намагалися простежити зворотний вплив зростання національного доходу на величину інвестицій. Особливу увагу при цьому вони звертали на проблему нагромадження капіталу.

Саме на такій основі й будується більшість кейнсіанських моделей економічного зростання. Усі вони мають дві сторони – заощадження та інвестиції. Їх рівність буде забезпечено у тому разі, якщо реальна величина (заощадження) дорівнюватиме передбачуваній (інвестиціям). Тому ключовим питанням є визначення факторів, що впливають на величину очікуваних інвестицій⁷.

Теорія заощадження Р. Харрода передбачає, що людина складає суму свого ймовірного доходу та ймовірних потреб на майбутнє. Індивідуальні заощадження можна поділити на дві частини:

- 1) ті, які потрібні людині для задоволення потреб упродовж її життя;
- 2) ті, які призначені в успадкування.

Обсяг заощаджень, які людина здійснює для себе, визначається такими чинниками, як очікування зростання доходу, росту потреб та ймовірної неспроможності заробляти на життя в похилому віці. У суспільстві, де чисельність населення і стан техніки є незмінними, заощадження першої категорії зводяться до нуля. Кожне покоління заощаджуватиме для себе, проте старші за віком групи населення одночасно витратять однакову кількість коштів.

Малоймовірно, що заощадження для нащадків також повинні звестися до нуля. Якщо суспільство характеризується стабільністю і має тенденцію до розвитку, то помилково вважати, що в ньому не здійснюватимуться заощадження. Інакше кажучи, мотив до заощаджень, представлений у рівняннях Р. Харрода, деякою мірою застосовується до заощаджень на користь нащадків, хоча, без сумніву, із тенденцією до спаду. Сума цих заощаджень, імовірно, має зменшуватися в кожному поколінні.

В основу посткейнсіанських моделей зростання й розподілу (Н. Калдор, Л. Пазінетті, Дж. Робінсон) закладено ідею: темпи зростання залежать від

⁶ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики. – М. : Эконом; Ключ, 1992.

⁷ Харрод Р. Ф. К теории экономической динамики / Р. Ф. Харрод. – М. : Изд-во иностр. лит., 1959.

розподілу доходів, оскільки загальна величина заощаджень являє собою суму заощаджень із заробітної плати й прибутку. Отже, оскільки схильність до заощаджень в одержувачів заробітної плати й прибутку різна, то зміни в розподілі змінюватимуть і загальну суму заощаджень.

Власне розподіл доходу є функцією нагромадження. Темп нагромадження капіталу визначає норму прибутку, отже, частку прибутку в доході. Частка і фонд заробітної плати представляють остаточну величину⁸.

Сучасний монетаризм, представником якого є М. Фрідмен, протиставили інвестиціям і споживанню грошовий фактор, який відіграє вирішальну роль у динаміці національного доходу і формуванні циклу. Динаміка національного доходу залежить від того, як складаються відносини між грошовою пропозицією та попитом на гроші. На відміну від кейнсіанської теорії, яка проголошувала нестійкість попиту на гроші внаслідок залежності від спекулятивних мотивів (функція ліквідності), монетаристи пропонують сталу функцію грошового попиту. Остання, згідно з їхньою теорією, визначається стабільною схильністю до заощаджень з метою досягнення бажаного рівня багатства⁹.

Гіпотеза життєвого циклу Ф. Модільяні розглядає приватних осіб як таких, котрі планують власну поведінку щодо споживання та заощадження на тривалі періоди, сподіваючись якнайкраще розподілити споживчі видатки впродовж усього життя. Заощадження при цьому розглядаються як засіб забезпечення споживання, яке не знижується після закінчення трудового періоду життя людини. Відтак споживання перебуває в тісному зв'язку із заощадженням, яке є часткою наявного доходу, його залишковою вартістю. Усяке зростання наявного доходу за незмінного споживання спричиняє збільшення заощадження, і навпаки.

У сучасній економічній літературі загальноновизнаним є положення, що у процесі розширеного відтворення частина вартості суспільного продукту постійно вивільняється з поточного обороту і протягом певного часу нагромаджується у грошовій формі, поки не досягне розмірів, достатніх для використання на потреби розширеного відтворення особистого споживання. Таке нагромадження вартості здійснюється у грошовій формі. Грошові нагромадження відбуваються на різних стадіях суспільного відтворення. У сфері особистого споживання грошові нагромадження виникають унаслідок перевищення грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових заощаджень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Аналітичний огляд вітчизняної і зарубіжної економічної літератури продемонстрував, що визначення суті заощаджень ґрунтується на таких основних положеннях. По-перше, попри те, що в ринковій економіці переважає приватна власність, заощадження формуються не лише в домогосподар-

⁸ *Леонтьев В.* Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика / В. Леонтьев. — М., 1990.

⁹ *Modigliani F.* Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations / F. Modigliani // *The American Economic Review.* — 1986. — Vol. 76.

ствах, а й у таких суб'єктів економіки, як фірми і держава. По-друге, важливо враховувати сукупні доходи суб'єктів ринку, а не лише поточні доходи. По-третє, суб'єкти економіки одержують доходи не тільки у грошовій формі. По-четверте, доходи можуть використовуватися не лише на споживання, а й на сплату податків.

Таким чином, у західній економічній літературі заощадження населення здебільшого визначають як частину доходів домогосподарств, яку вони не використовують для придбання товарів і послуг, а також для сплати податків.

Природу заощаджень досліджували і радянські економісти – Ю. М. Белугін, Ю. І. Кашин, Б. В. Ракитський, О. М. Шохін. Багато хто з них розглядали заощадження як невикористану на поточні потреби частину особистого доходу. На думку інших економістів, грошові заощадження – це індивідуальне нагромадження грошових сум, які є частиною трудових доходів. Ю. І. Кашин розглядає створення заощаджень як кристалізацію частини грошових доходів населення з метою задоволення майбутніх потреб.

Проте всі ці підходи не позбавлені вад, характерних для наукових напрацювань радянського періоду. Зокрема, цим визначенням притаманні ідеологічне нашарування, а також акцентування на трудовому характері заощаджень; у них не простежується мета заощаджень, визнається формування останніх лише у населення; нерідко акцент ставлять на частині доходів, тобто грошових доходах населення.

Автор підручника “Macroeconomics” визначає економічну сутність поняття “заощадження” та подальші мотиви їх накопичення, такі як надійність, заощадження на випадок непередбачених витрат, або страхування, яке дає змогу розділити ризик втрат, страхування здоров'я, страхування майна та платоспроможності, споживчий кредит. Особливу увагу приділяють таким формам заощадження в США: рахунки на ощадних книжках; рахунки з випискою про стан ощадного вкладу; NOW-рахунки; депозитні рахунки грошового ринку; фонди грошового ринку; депозитні сертифікати; рахунки кредитних спілок; ощадні бони¹⁰.

Стосовно мотивів накопичення грошей населенням, то ще 1936 р. Дж. Кейнс зазначав, що “є, взагалі кажучи, вісім основних стимулів або цілей суб'єктивного характеру; усі вони спонукають людей утримуватися від витрачання одержаного доходу”. Перелічимо ці мотиви Кейнса, вказавши, як їх називає сьогодні економічна наука.

1. Створити резерв на випадок непередбачених обставин – застережний мотив.
2. Забезпечити майбутнє (наприклад, подбати про старість, освіту дітей), оскільки співвідношення між доходами людини (сім'ї) та її потребами змінюється упродовж життя – мотив життєвого циклу.
3. Забезпечити собі дохід у формі процента і скористатися зростанням цінності майна, оскільки більшому реальному споживанню в майбут-

¹⁰ Colander D. C. *Macroeconomics* / D. C. Colander. – 2nd ed. – Chicago, IL : Richard D. Irwin, 1995. – 480 p. – (The Irwin Series in Economics).

ньому віддають перевагу над меншим поточним споживанням — мотив міжчасового заміщення.

4. Отримати можливість поступово збільшувати свої видатки в майбутньому, що відповідає поширеному підсвідомому бажанню бачити в майбутньому поступове підвищення свого життєвого рівня — мотив поліпшення.
5. Насолоджуватися почуттям незалежності та свободою дій, навіть якщо немає чітких планів чи намірів — мотив незалежності.
6. Забезпечити можливості маневру для здійснення ризикових чи ділових операцій — мотив підприємництва.
7. Залишити спадок — мотив спадку.
8. Задовольнити почуття скнарості, тобто нічим необґрунтований, але стійкий спротив самому фактові витрачання грошей, — мотив жадібності.

Сьогодні до цього переліку додають ще один пункт:

9. Нагромадити кошти для купівлі житла, автомобілів та інших товарів тривалого користування — мотив придбання товарів тривалого користування.

Зважаючи на те, що від 1936 р. перелік мотивів заощаджень доповнено лише одним пунктом, його можна вважати вичерпним. До того ж, частина мотивів вочевидь тісно взаємопов'язана і взаємодоповнювана.

У сучасній українській економічній літературі заощадження населення часто визначаються як частина грошових доходів, не використана для поточних споживчих потреб або як та частина доходу, яка не витрачається на поточне споживання, або як нагромаджувана частка грошових доходів, призначених для задоволення потреб у майбутньому. М. Д. Алексєнко дає таке визначення: заощадження — частина доходів суб'єктів економіки, не використана на споживання, сплату податків й неподаткових платежів і призначена для забезпечення потреб у майбутньому.

Аналіз підходів зарубіжних та вітчизняних економістів до визначення суті заощаджень дозволяє зробити висновок, що основою заощаджень фізичних осіб є добровільне відкладення грошей на деякий час після задоволення власних потреб. Тому, на нашу думку, “заощадження населення” можна визначити як частину грошових доходів населення, яка формується за рахунок скорочення поточного особистого споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому; вони дорівнюють використуваному доходу мінус особисті видатки на споживання.

Також існує думка, що заощадження — це та частина доходів, яка не призначена для придбання споживчих товарів і послуг, а також для сплати податків; при цьому заощадження рівні доходам після сплати податків мінус витрати на особисте споживання.

Заощадження населення — це, по-перше, дохід домогосподарств мінус податки на нього і мінус споживання; по-друге, частина доходів після сплати податків, яка не витрачена на споживчі товари.

Населення — це сукупність осіб, які проживають у певній географічній зоні. Усе населення розділяють на постійно проживаюче і тимчасово

перебуваюче на певній території. Серед населення виділяють таку групу, як самодіяльне населення — тобто особи, зайняті продуктивною діяльністю, включаючи тих, хто на цей час не має роботи з незалежних від них причин.

У підсумку ретроспективного аналізу теорій заощаджень варто зауважити, що:

- по-перше, заощадження тлумачаться як різниця між доходом і споживанням, хоча чіткості в розумінні самого терміна “заощадження” немає. Найчастіше під ними розуміють різницю між поточним доходом та поточним споживанням. Проте іноді трапляється і розуміння заощаджень як запасу, тобто суми, наявної на цей час. Крім того, існує невизначеність щодо предметів тривалого користування. Деякі автори розглядають їх придбання не як споживання, а насамперед як заощадження, оскільки в споживання входить лише частина, яка відповідає амортизації, а в цілому ці блага можна розглядати як відкладене споживання або як заощадження;
- по-друге, об’єктом дослідження теорії заощадження є, як правило, тільки особисті заощадження. Заощадження корпорацій з аналізу виключаються, оскільки вважається, що вони збігаються з інвестиціями. Між тим вони становлять значну питому вагу в заощадженнях громадянського суспільства;
- по-третє, рішенням про заощадження надається яскраво виражене психологічне забарвлення. Вважається, що в основі процесу заощадження перебувають насамперед мотиви психологічного характеру. При цьому наголошується на споживацькому призначенні заощаджень, які мають допомогти створити матеріальний добробут, забезпечити нащадків, зберегти престиж тощо;
- по-четверте, найбільшу зацікавленість в економістів Заходу викликала проблема загального розміру заощаджень у масштабі суспільства. З появою кейнсіанства, коли сукупні заощадження стали розглядатися швидше за все як фактор, що гальмує економічний розвиток, аніж такий, що сприяє економічному зростанню, уже не можна було тлумачити заощадження як механічну суму індивідуальних заощаджень;
- по-п’яте, визначенням питання економічного зростання як пріоритетного економісти наголошують на двох аспектах проблеми нагромадження: попиті на капітальні блага і пропозиції капітальних благ. У зв’язку із цим з’явилося чимало праць щодо відповідності заощаджень та інвестицій, для яких була характерна суперечливість поглядів їх авторів. Не меншою мірою це проявляється і в тлумаченні чинників, які впливають на інвестиції та заощадження, в оцінці значення та причинній обумовленості цих факторів.

Зарубіжні та вітчизняні економісти збагатили дослідження теорії заощаджень, водночас багато питань цієї теми розроблено недостатньо, що виявляється у різному трактуванні, відсутності єдиного обґрунтованого поняття та постійному удосконаленні постулатів.